

Repatriace a reemigrace Čechů z Ukrajiny v letech 1918–1923¹

DANIEL VYMĚTALÍK

Abstrakt | Abstract

Předložená studie se věnuje problematice repatriací a reemigrací z Ukrajiny v letech 1918–1923. Repatrianti byli váleční zajatci a vojáci rakousko-uherské armády, kteří se ocitli v průběhu války na Ukrajině. Naopak reemigranti byli čeští vystěhovalci, kteří se na Ukrajině usazovali v 60. a 80. letech 19. století a společně s vojáky a zajatci se navraceli do země svého původu. Na základě stávající literatury a rozboru archivních pramenů české provenience studie postihuje průběh těchto návratů a následně se pokouší o kvalifikovaný odhad počtu navrátilivších se repatriantů a reemigrantů.

Repatriation and Reemigration of Czechs from Ukraine in the Years 1918–1923

The present study focuses on the issue of repatriations and re-emigrations from Ukraine in 1918–1923. Repatriates were prisoners of war and soldiers of the Austro-Hungarian army who found themselves in Ukraine during the war. Conversely, re-migrants were Czech emigrants who settled in Ukraine in the 1860s and 1880s and returned to their country of origin along with soldiers and prisoners of war. Based on existing literature and analysis of archival sources of Czech provenance, the study traces the course of these returns and then attempts to make an educated estimate of the number of returning repatriates and reemigrants.

Klíčová slova | Keywords

Ukrajina; repatriace; reemigrace; českoslovenští občané; váleční zajatci; repatriační mise

Ukraine; repatriation; reemigration; Czechoslovak citizens; prisoners of war; repatriation missions

1 Článek vznikl za podpory projektu MSK „Podpora vědy a výzkumu v Moravskoslezském kraji 2021“.

Úvod

Konec první světové války a vznik nových států v důsledku rozpadu starých monarchií umožnil vojákům válčících stran návrat domů a jednotlivým národům návrat do své původní vlasti. Možnost návratu se naskytla také Čechům a Slovákům, kteří žili po dlouhou dobu v zahraničí. Vznikla i potřeba zajistit návrat do vlasti vojákům, kteří v průběhu války padli do zajetí, či působili v legiích. Pro tyto návraty se vžilo označení repatriace a reemigrace. Oba pojmy bývají občas ztotožňovány. Ve skutečnosti repatriace představuje návrat do vlasti po krátkodobém a mnohdy nedobrovolném pobytu v zahraničí. Tito navrátilci se označují jako repatrianti, jimiž mohou být v závislosti na konkrétních historických okolnostech váleční zajatci, vojáci, přemístěné osoby, uprchlíci a jiné osoby, které se ocitly za hranicemi svého státu v důsledku mimořádných událostí. Naopak reemigrace znamená návrat bývalých vystěhovalců do historické vlasti.² Na rozdíl od repatriantů, se reemigranti dobrovolně vystěhovali a většinou přijali občanství hostitelské země, tím pádem se reemigranti vracejí do země etnického původu či do vlasti svých předků.

Jedním ze států, odkud šel repatriační a reemigrační tok, bylo Rusko. Na území v té době již bývalého Ruského impéria žila česká komunita, která se usazovala od druhé poloviny 19. století na Ukrajině na území Volyňské gubernie, v menší míře i jiných částech Ukrajiny a Ruska, kde díky levné koupi půdy a své pracovitosti vybudovala poměrně prosperující hospodářství. První světová válka a události, které se odehrály bezprostředně po ní – bolševický převrat, občanská válka, hladomor, a nakonec perzekuce nastupující sovětské moci, tvrdě postihly české starousedlíky. Z tohoto důvodu projevil zástupci české komunity zájem o návrat do země svého etnického původu. Kromě starousedlíků na území Ukrajiny zůstalo velké množství českých a slovenských zajatců, kteří bojovali v armádě bývalého Rakouska-Uherska, a na východní frontě padli do zajetí. Ti měli legitimní právo vrátit se domů. V této souvislosti zahájila československá vláda repatriaci válečných zajatců, vojáků, s nimi se vraceli i čeští starousedlíci a souběžně také probíhala repatriace legionářů ze Sibiře. Z tohoto důvodu byl ve zkoumaném období upřednostněn pojem repatriace, protože vláda usilovala primárně o návrat zajatců a vojáků a s nimi se pak vraceli také starousedlíci. Navíc tyto návraty probíhaly na státní útraty, což je další argument, proč se používá v tomto kontextu pojem repatriace i pro návrat starousedlíků.

2 Mykola HOLOVATIJ – Olexandr ANTONJUK, *Politolohičnyj slovnyk*, Kyjiv 2005, s. 637; Taťána JUDINA, *Migracija: slovar osnovnyh terminov: Učeb. posobie*, Moskva 2007, s. 347; Lumír KLIMEŠ, *Slovník cizích slov*, Praha 2005, s. 594, 606; Věra PETRÁČKOVÁ, *Akademický slovník cizích slov 2. L–Ž*, Praha 1995, s. 651, 659.

Na základě studia ukrajinské, ruské a české literatury, analýzy a komparace archiválií, si předkládaná studie klade za cíl zmapovat tyto návraty, tedy repatriace a reemigrace Čechů z Ukrajiny po první světové válce v širším kontextu československo-sovětských vztahů a vývoje na Ukrajině v letech 1918–1923, provést kvalifikovaný odhad počtu repatriantů a reemigrantů a zhodnotit dopad reemigrace českých kolonistů na výsledky sčítání lidu ve 20. letech. Hlavní heuristický problém daného výzkumu však představuje nedostupnost ruských a ukrajinských archivních pramenů s ohledem na současnou situaci, a tak se výzkum opíral pouze o prameny české provenience. Metodickým problémem, se kterým se práce potýkala při posuzování dopadu reemigrace na výsledky sčítání, bylo rozdílné správní členění Ukrajiny před první světovou válkou a jeho proměny ve 20. letech, zrušení starých gubernií a jejich nahrazení okruhy. Pro posouzení tohoto dopadu v podmínkách nového správního členění byly sečteny počty české menšiny v jednotlivých okruzích, které vznikly na území bývalých gubernií a ty porovnávány se známými dostupnými výsledky v bývalých guberniích. V neposlední řadě je třeba připomenout, že česká menšina představovala na Ukrajině širokou skupinu Čechů žijících na Ukrajině, jejichž vymezení bude provedeno v podkapitole níže.

Dosavadní stav výzkumu a prameny

Pro dosažení vytyčených cílů byl k dispozici značný okruh literatury. V prvé řadě pro pochopení politického i mezinárodního kontextu, v jakém probíhaly repatriace a reemigrace, jsou stěžejní údaje o politickém vývoji na Ukrajině, dostupné v různých ruských, ukrajinských, ale i českých pracích k dějinám Ukrajiny a Sovětského svazu.³

Problematiku repatriací a reemigrací poprvé otevřely české i ruské práce o československo-sovětských vztazích Věry Olivové⁴ a Valerije Šiškina z 50. a 60. let.⁵ Z novějších prací v českém prostředí toto téma představili historici Zdeněk Jirásek a Dušan Janák. Z. Jirásek⁶ se věnoval repatriaci československých občanů, především válečných zajatců v letech 1918–1921, za využití archiválií Státního archivu Ruské federace. Intervence československých zastupitelských úřadů ve prospěch vězněných

3 Orest SUBTĚLNÝJ, *Ukrajina: Istorija*, Kyjiv 1991, s. 296–337; Olexandr BOJKO – Vladimír GONĚC, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, Brno 1997; Jan RYCHLÍK – Paul Robert MAGOCSI – Bohdan ZILYNSKYJ, *Dějiny Ukrajiny*, Praha 2015, s. 242–303; Alexandr ŠUBIN, *Start strany Sovetov. Revoljucija. Oktjabr 1917 – mart 1918*, Sankt-Petěrburg 2017, s. 301–317, 417–447.

4 Věra OLIVOVÁ, *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*, Praha 1957, s. 60–66, 152–155, 173–180, 277–284, 298–303, 318–319.

5 Valerij ŠIŠKIN, *Čechoslovacko-sovětskije otnošenija v 1918-1925 godach*, Moskva 1962, s. 18–30, 31–36, 48–53, 113–124.

6 Zdeněk JIRÁSEK, *K repatriaci Čechoslováků ze sovětského Ruska na počátku 20. let*, *Východočeské listy historické* 23–24, 2005, s. 131–136.

československých občanů včetně problematiky zatčených konzulů a jejich následné odeslání do Československa zpracoval D. Janák.⁷ Studium repatriací a reemigrací se dále zabýval Jaroslav Vaculík,⁸ jehož práce shrnul průběh repatriací a reemigrací z Ruska, primárně v letech 1921–1923. Z nejnovějších prací se k tomuto tématu dostává Emil Voráček,⁹ který při studiu československo-sovětských vztahů popsal navazování vztahů se SSSR a fungování československé repatriční mise v Moskvě.

S tématem repatriací se můžeme setkat v řadě ukrajinských prací k tématu navazování vzájemných vztahů mezi Československem a USSR. Nejprve na toto téma poukázala Olena Betlij,¹⁰ danou problematiku znovu rozpracovali v širším kontextu Irina Matjaš v monografii o zahraničních zastupitelských úřadech na území USSR¹¹ a Nazar Dmitrasevič,¹² který dospěl k závěru, že uzavření repatriční smlouvy znamenalo uznání USSR. K problematice reemigrace se z ukrajinských odborníků dostal Serhij Kovalenko, který při studiu české komunity na Kyjevštině v meziválečném období zmiňuje reemigraci.¹³ Z ruských prací uvedme alespoň příspěvek Jeleny Serapionové.¹⁴

K dispozici je také řada ukrajinských či ruských prací, které již neobsahují informace k repatriaci či reemigraci Čechů, ale k právním mechanismům, například studie

-
- 7 Dušan JANÁK, *Československé mise v sovětském Rusku do roku 1922*, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis, Řada C, 7, 2007, s. 365–371; idem, Českoslovenští občané a Češi v sovětských věznicích a táborech (1918–1956), in: Mečislav Borák (ed.), *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956)*. Sborník studií. Část 1. Vězni a popravení, Opava 2007, s. 37–47, 68–74.
- 8 Jaroslav VACULÍK, *Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce*, Brno 2014, s. 19–63; idem, *K reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 26, 2012, č. 1, s. 78–93; idem: Příspěvek k reemigraci a repatriaci krajanů po Velké válce, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 28, 2014, č. 1, s. 32–40.
- 9 Emil VORÁČEK a kol., *V zájmu velmoci. Československo a Sovětský svaz 1918–1948*, Praha 2019, s. 128–144.
- 10 Olena BETLIJ, *Istoriija vzajemini miž ČSR ta USRR 1921 r.: obmin repatriacijnymi i torgovelnymi misijami*, Naukovi zapisky: Istorični nauky 19, 2001, s. 59–67.
- 11 Irina MATJAŠ, *Inozemni predstavnyctva v radjanskij Ukrajinii (1919–1991): protystojannja i spivpracija*, Kyjiv 2020, s. 148–154.
- 12 Nazar DMITRASEVIČ, *Repatriacijni ugody Radnarkomu USRR jak instrument mižnarodnoji legitimaciji Ukrajinškoji radjanskoji deržavy*, Časopis Kyjivskogo universitetu prava 2, 2010, s. 65–67.
- 13 Serhij KOVALENKO, *Čechi na Kyjevštině v dvadcatyje i tridcatyje gody XX veka*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 26, 2012, č. 2, s. 169–170.
- 14 Jelena SERAPIONOVA, *Politika čechoslovackich vlastěj v otnošenii vozvrativšichsja iz Rossii legioněrov, vojnoplennyh i reemigrantov*, in: Socialnyje posledstvija vojn i priznaki XX veka: istoričeskaja pamjat, Moskva – Sankt-Petěrburg 2014, s. 113–127.

Michaila Zasypkina,¹⁵ pojednávající o tzv. Centroeваку, organizaci, která se podílela na repatriaci válečných zajatců, Ljubvi Žvanko,¹⁶ která charakterizovala tuto instituci na Ukrajině, Olexandra Belikova,¹⁷ zabývající se legislativním rámcem umožňující návrat cizinců do své vlasti nebo monografie Jurije Felštinského, věnující se této problematice podrobněji v kontextu výzkumů migrací.¹⁸

Pro zodpovězení na otázku, zda se reemigrace nějak promítly do výsledků sčítání, byla z literatury užita publikace Sergije Čorného mapující národnostní strukturu Ukrajiny od prvního sčítání v roce 1897 na Ukrajině až do sčítání z roku 1989, pro bližší orientaci v územně správním členění Ukrajiny a jeho změnách studie Oksany Sagač a Mariji Dmitrienko.¹⁹

K české menšině na Ukrajině existuje poměrně bohatá literatura. Pro potřeby této studie však stačí zmínit alespoň základní práce. Z dobové literatury můžeme vycházet z prací Jana Auerhana a Stanislava Klímy.²⁰ Základní informace poskytují současné etnografické studie Nadi Valáškové a Heleny Dluhošové.²¹ Postavení české menšiny na Volyni a částečně i v jiných částech Ukrajiny sledoval Jaroslav Vaculík.²² Z ruské produkce stojí za zmínku monografie Alexandra a Diny Muratových,²³ která se věnuje významným představitelům kyjevských Čechů.

Pro doplnění potřebných informací k českým i slovenským válečným zajatcům na území Ruského impéria posloužily monografie Alexandra Klevanského a příspěvek

15 Michail ZASYPKIN, *Pravovnye osnovy dějatělnosti Centralnoj kollegii o plennyh i bežencach (1918–1919 gg.)*, Pravo i politika 9, 2020, s. 239–248.

16 Ljubov ŽVANKO, *Holovna Ukrajinška komisija u spravach polonenyh ta biženciv: umovy ta normatyvno-pravovi zasady stvorennja (1919 r.)*, Naukovi pracj istoričnogo fakultetu Zaporizkogo nacionalnoho universitetu 44, 2015, č. 1, s. 143–148.

17 Olexandr BELIKOV, *Ščodo pravovoji bazy ta mehanizmiv vyjzdu z USRR inozemnyh biženciv ta vijskovopolonenyh na počatku 1920-ch rr*, Novi storinky istoriji Donbasu 25, 2016, s. 39–53.

18 Jurij FELŠTINSKYJ, *K istorii našej zakrytosti. Zakonodatělnyje osnovy sovjetskoj immigracionnoj i emigracionnoj politiki*, London 1988, s. 69–122.

19 Serhij ČORNYJ, *Nacionalnyj sklad naseleňnja Ukrajiny v XX storiči. dovidnyk*, Kyjiv 2001; Oksana SAGAČ, *Zminy v administratyvno-terytorialnomu podili USRR na počatku 20-ch pp. XXst*, Regionalna istorija Ukrajiny. Zbirnyk naukovych statěj 4, 2010, s. 167–176; Marija DMITRIJENKO, *Zminy v administratyvno-terytorialnomu ustroji Ukrajiny v 1919–1920 rr (zakinčennja)*, Ukrajin'skij istoričnyj žurnal 1, 2004, s. 43–52.

20 Jan AUERHAN, *České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze*, Praha 1920; Stanislav KLÍMA, *Čechové a Slováci za hranicemi*, Praha 1925.

21 Helena DLUHOŠOVÁ, *Vystěhovalectví na Ukrajinu*, in: ed. Stanislav Brouček, *Češi v cizině 9*, Praha 1996, s. 48–62; Naďa VALÁŠKOVÁ, *Češi v Rusku*, in: ed. S. Brouček, *Češi v cizině 9*, s. 26–42.

22 Jaroslav VACULÍK, *Dějiny volyňských Čechů I*, Praha 1997; idem, *Dějiny volyňských Čechů II*, Praha 1998; idem, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009; Jaroslav VACULÍK – Miroslaw PIWOWARCZYK, *Češi a Poláci na Ukrajině ve 20. století*, Brno 2018.

23 Alexandr MURATOV – Dina MURATOVA, *Sudby Čechov v Rossiji, XX vek. Puť ot Kijeva do Vladivostoka*, Praha 2012

Sergeje Bazanova.²⁴ Údaje k repatriaci československých legionářů byly čerpány ze speciálního čísla legionářského směru.²⁵ Informace k československým rudoarmějcům lze nalézt ve starších studiích časopisu *Historie a vojenství*,²⁶ v novější české historiografii bylo dané téma zpracováno v rukopise Vlastimila Kříšťana.²⁷

Informace k repatriacím, případně reemigracím můžeme nalézt i v publikovaných pramenech. Například v edici k dějinám československo-sovětských vztahů lze najít různou korespondenci mezi představiteli ČSR a SSSR ve věci repatriace či výměny vzájemných misí a s tím související projevy československých politiků a diplomatů.²⁸ Z dalších publikovaných pramenů uvedme ještě publikovanou korespondenci Michaila Levyckého, zástupce Ukrajinské sovětské socialistické republiky v ČSR jako zdroj informací k navazování vztahů mezi oběma zeměmi.²⁹ Pro posuzování dopadu reemigrace, tedy návratu českých starousedlíků do Československa, na výsledky sčítání ve 20. letech byly využity výsledky sčítání z roku 1920.³⁰

Rozhodujícím zdrojem informací zůstávají archivní prameny. Důležité prameny k repatriacím a reemigracím jsou uloženy v ukrajinských centrálních a oblastních archivech. Tyto archivy jsou však s ohledem na současnou situaci nepřístupné, a tak byl výzkum odkázán jen na archivní prameny české provenience. Ty dělíme na prameny k období 1918–1920, které jsou uloženy ve Vojenském ústředním archivu v Praze, ve fondu Ministerstvo národní obrany – prezidium 1918–1923, pověřené v těchto letech repatriací. Jedná se většinou o zprávy orgánů a představitelů MNO z let 1918–1920, ale také Pamětní spis o návratu Čechoslováků z Wladimíru Volyňského. Ty jsou využitelné k údajům o repatriaci vojáků a zajatců z Ukrajiny, případně jižního Ruska

24 Alexandr KLEVANSKIJ, *Českoslovenští internacionalisté a legionářský sbor v Rusku*, Praha 1973; Sergej BAZANOV, *Sozdanije vojnskich formirovanij iz vojnoplennych slavjan v gody Pervoj mirovoj vojny*, in: *Pervaja mirovaja vojna, Versalskaja sistěma i sovremennost'*: Sbornik statěj, SPb 2012, s. 103–112.

25 Legionářský směr, 2020, speciální číslo k 100. výročí návratu posledních lodních transportů z Ruska.

26 Vlastimil VÁVRA, *Vývoj vojenské politiky KSČ v letech 1921–1935 (I)*, *Historie a vojenství*. Časopis Historického ústavu Armády ČR 6, 1973, s. 1045–1065; idem, *Vojenská politika revolučních sil v letech 1917–20*, *Historie a vojenství*. Časopis Historického ústavu Armády ČR 2–3, 1971, s. 161–185.

27 Vlastimil KRÍŠŤAN, *Českoslovenští krasnoarmějci*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2013.

28 *Dokumenty i matěrialy po istorii sovetsko-čechoslovackich otnošenij. T1 (=DiM)*, red. P. N. Pospelov – V. Kral, Moskva 1973, s. 339, 362–363, 368–369, 392–393, 396, 402, 413, 416, 418.

29 Mykola GORBATJUK - Olena ŽUKOVA, *Listy Michajla Levickoho do Chrystyjana Rakovskoho jak džerelo dlja vivčennja istoriji dijalnosti diplomatičnogo predstavnytva USRR u Čechoslovaččini ta ukrajinsko-čechoslovackych vidnosin u 1921 roci (= LML)*, edd. M. Gorbatjuk – O. Žukova, Kyjiv 2012, s. 3–60.

30 Statistika Ukrajiny. Naseleennja Ukrajiny. Po dannym 1920g. Charkov 1922, č. 28.

do roku 1920.³¹ Druhou skupinu pramenů představují prameny k repatriacím, potažmo reemigracím za období 1921 až 1923. Protože zkoumaná agenda přecházela od roku 1921 na obchodní mise v SSSR, jsou uloženy materiály k tomuto období v archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR. Jsou uchovány ve fondech II. a V. Sekce a fondech Politické zprávy Moskva a Charkov.³² Důležité materiály jsou také v Národním archivu, ve fondech Ministerstva sociální péče a částečně Předsednictvo ministerské rady. Zmíněné fondy obou archivů uchovávají mezirezortní korespondenci ve věci repatriací, hlášení československé repatriční i obchodní mise, mimo jiné k výjezdům z Ukrajiny, žádosti jednotlivců a rodinných příslušníků o jejich repatriaci do ČSR a jednotlivé repatriční seznamy, částečně i statistiku. Bohužel pro všechny tyto prameny je charakteristická torzovitost, roztříštěnost, neúplnost, a tak u některých pramenů mnohdy nelze z obsahu rozlišit, zda se jedná o repatriované či reemigranty, u jiných scházejí konkrétní čísla, pokud jde o počty transportů či odeslaných osob do ČSR a u transportních seznamů není zcela jasná datace. V menší míře lze najít informace k repatriacím a reemigracím také v Archivu Kanceláře prezidenta republiky, které jsou uloženy ve fondu Kancelář prezidenta republiky I.³³ Nejedná se však o nové prameny, ale o přeposlanou korespondenci ministerstva zahraničních věcí s dalšími zainteresovanými orgány o průběhu repatriací, tedy částečně dublované archiválie archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR. Kromě toho zde můžeme nalézt archiválie k tématu ukončení repatriací a reemigrací, přeposlanou korespondenci Ministerstva sociální péče s Předsednictvem ministerské rady, částečně dostupné materiály ve výše uvedeném fondu Vojenského historického archivu.

Vymezení jednotlivých skupin Čechů na Ukrajině do roku 1918 a předmět výzkumu

Čeští zemědělstí vystěhovalci se usazovali na přelomu 50. a 60. let 19. století na Krymu a od první poloviny 60. let na území Volyňské gubernie. Souběžně s osidlováním Volyně se usazovali také v Kyjevské gubernii. V menším počtu se usazovali také

31 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále VÚA – VHA), fond Ministerstvo národní obrany – Prezidium – 1918–1923. V rámci tohoto fondu jsou dané jednotlivé materiály uložené napříč několika kartony, z nich nejvýznamnější 52, 55 a 75.

32 Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (dále AMZV ČR), fond II. Sekce – 2, kartony 528–530, f. V. Sekce, kartony 510 a 511, f. Politické zprávy, Charkov 1921–1922, f. PZ, Moskva 1921, Národní archiv v Praze (dále jen NA Praha), f. Ministerstvo sociální péče 1918–1951, kartony 469, 3901, 3905, 3907–3909 a 3912, f. Předsednictvo ministerské rady, karton 2824.

33 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR), f. Kancelář prezidenta republiky I, (1816) 1919–1947 (1966), sig. D 6765/25, k. 26.

v ostatních guberniích Ukrajiny.³⁴ Od konce 19. století probíhá tzv. městské vystěhovalectví. Na něm se podíleli hlavně kvalifikovaní odborníci z řad obchodníků, inženýrů, řemeslníků, učitelů a muzikantů.³⁵ Českou komunitu na Ukrajině rozšířili čeští, potažmo i slovenští váleční zajatci rakousko-uherské armády, kteří se v průběhu první světové války usadili na Ukrajině.³⁶ Literatura udává přibližný počet 200–250 tisíc československých válečných zajatců. Celkový počet válečných zajatců v celém Rusku je však složité odhadnout, natož na Ukrajině.³⁷ Předpokládá se, že vzajateckých táborech na Ukrajině byla soustředěna značná část českých a slovenských zajatců. Ruské orgány upřednostňovaly rozmisťování zajatců slovanské národnosti v evropské části Ruska. Naopak Němce, Rakušany či Maďary odesílaly na Sibiř či do střední Asie.³⁸ Z těchto českých a slovenských zajatců vstoupilo 40 000 – 50 000 osob do československých legií.³⁹ Podle plánu mělo dojít k přesunu legionářů na západní frontu z Ukrajiny přes území Ruska. Další vývoj událostí však vedl k jejich repatriaci do Československa. Od ledna 1919 až do září 1920 vyplulo z ruského Vladivostoku celkem 36 lodí, které repatriovaly souhrnně 56 tisíc osob.⁴⁰ Kromě toho vstoupilo dalších 10 000 Čechů a Slováků do Československých jednotek Rudé armády. Ty působily během ledna až března 1918 na Ukrajině a pod tlakem německého postupu byly donuceny ustoupit na území Ruska. Část z nich našla uplatnění v prvním československém střeleckém revolučním pluku v Penze.⁴¹ Jednotky Československé rudé armády vznikaly také v Samaře, Omsku a Vladivostoku.⁴² Co se týče jejich repatriace do Československa, z důvodu absence ruských pramenů a nedostatečného pokrytí daného tématu v literatuře, nedisponujeme k této problematice dostatečnými informacemi. Z literatury víme, že část rudoarmějců se vrátila domů již po vzniku Československa, do konce roku 1920 se pak vrátili všichni českoslovenští rudoarmějci s výjimkou některých jednotlivců a menších skupin.⁴³

S přihlédnutím ke skutečnosti, že legionáři nebyli repatriováni z Ukrajiny a nedostatku informací k repatriaci československých rudoarmějců, jsou předmětem

34 K osidlování Krymu a jihu Ukrajiny srov. Jaroslav VACULÍK, *České menšiny*, s. 181–183; idem – M. PIWOWARCZYK, *Češi a Poláci*, 53, 55–56, 57–58. K osidlování Volyně srov. Jaroslav VACULÍK, *České menšiny*, s. 194–195, s. 218–220.

35 Naďa VALÁŠKOVÁ, *Češi v Rusku*, s. 30; Alexandr MURATOV – Dina MURATOVA, *Sud'by Čechov*, s. 51.

36 *Ibidem*, s. 34, 36.

37 Sergej BAZANOV, *Sozdanije vojskich formirovanij*, s. 106; Alexandr KLEVANSKIJ, *Českoslovenští internacionalisté a*, s. 20–21.

38 *Ibidem*, s. 107–108.

39 Emil VORÁČEK, *V zájmu velmoci*, s. 86.

40 *Ibidem*, s. 99–100; *Legionářský směr*, s. 12–14.

41 Vlastimil KRÍŠTAN, *Českoslovenští krasnoarmějci*, s. 25–26, 33–34.

42 K těmto československým jednotkám srov. *ibidem*, *Českoslovenští krasnoarmějci*, s. 33–41.

43 Vlastimil VÁVRA, *Vývoj vojenské politiky KSČ*, s. 1052; idem, *Vojenská politika revolučních sil*, s. 172.

této studie pouze vojáci a váleční zajatci bývalé rakousko-uherské armády a také čeští emigranti, kteří se vraceli spolu s vojáky a zajatci.

S ohledem na složitý vnitropolitický vývoj budeme zkoumanou problematiku sledovat ve třech etapách. První etapu budeme datovat léty 1918–1920, dovršením vzniku jednotlivých ukrajinských republik, v listopadu 1917 vznikla v Kyjevě Ukrajinská lidová republika, v prosinci 1917 v Charkově Ukrajinská sovětská republika a v listopadu 1918 v Haliči vznikla Západoukrajinská lidová republika⁴⁴ a jejich bojem za nezávislost, doprovázeným zahraniční intervencí ze strany Polska, invazí vojsk bělogvardějců a Rudé armády. V důsledku těchto bojů na ukrajinském území a častého střídání vlád se nikomu nepodařilo dlouhodobě udržet moc, natož vybudovat orgány státní moci, tudíž byla koordinovaná a institucionálně podložená repatriace komplikovaná. Z těchto bojů vzešli vítězně bolševici dobytím Kyjeva a Charkova v prosinci 1919 a ovládnutím jihu Ukrajiny do března 1920.⁴⁵

V souvislosti s konsolidací sovětského režimu na Ukrajině začíná druhá etapa repatriací a reemigrací, vymezená léty 1920–1922. Ve snaze zamaskovat postupnou okupaci Ukrajiny a prosadit USSR jako jediného představitele Ukrajiny musela RSFSR upravit vztahy s USSR. Ty byly postaveny na úroveň dvou mezistátních vztahů, jejich právním základem byla spojenecká smlouva podepsána 28. prosince 1920,⁴⁶ podle které obě republiky vytvořily pouze hospodářskou a obranou unii. To USSR, byť zcela pro ruský orientovanou, opravňovalo navazovat vztahy s jednotlivými státy. Jednou z možností dosažení mezinárodního uznání sovětského režimu na Ukrajině bylo využít válečné zajatce a osoby, které se ocitly na území Ukrajiny během války a uzavřít dohody o výměně obyvatel se státy mající zájem na návratu svých občanů.⁴⁷ Tuto možnost skutečně využila řada států již v roce 1921.⁴⁸ Československo s ohledem na svou geopolitickou orientaci nikoliv. K podepsání smlouvy se sovětskou Ukrajinou došlo až v červnu 1922. Proto bude výzkum repatriací a reemigrací probíhat ještě ve třetí fázi, v období od června 1922 až do konce roku 1923.

44 K vývoji na Ukrajině včetně rusko-ukrajinské války v letech 1919–1920 srov. Jan RYCHLÍK – Paul Robert MAGOCSI – Bohdan ZILYNSKYJ, *Dějiny Ukrajiny*, s. 243–265, 271–277; Orest SUBTĚLNÝJ, *Ukrajina: Istorija*, s. 300–307, 316–320, 325–331; Olexandr BOJKO – Vladimír GONĚC, *Nejnovější dějiny*, s. 31–39, 39–41, 41–47. Podrobně danou problematiku do roku 1919 shrnul Alexandr Šubin, srov. Alexandr ŠUBIN, *Start strany Sovetov*, s. 310–317, dále 417–447.

45 Olexandr BOJKO – Vladimír GONĚC, *Nejnovější dějiny*, s. 43–45.

46 Jan RYCHLÍK – Paul Robert MAGOCSI – Bohdan ZILYNSKYJ, *Dějiny Ukrajiny*, s. 279.

47 Nazar DMITRASEVIČ, *Repatriacijni ugody*, s. 65.

48 Státy bývalého Rakouska-Uherska, Německého císařství či Ruského impéria, které již uzavřely dohody s Ukrajinou týkající se této problematiky – srov. Jurij FELŠTINSKIJ, *K istorii našej*, s. 83–103; Nazar DMITRASEVIČ, *Repatriacijni ugody*, s. 65–66.

1. fáze repatriací a reemigrací: léta 1918–1920

Jak bylo výše uvedeno, koordinovaná a institucionálně podložená repatriace byla jen stěží proveditelná. Navíc za dané období se dochovaly jen torzovité dokumenty, takže nelze ani odhadnout přibližný počet jednotlivých transportů s repatrianty či rekonstruovat jejich průběh. Přesto nelze říct, že návraty neprobíhaly. Návraty repatriantů i reemigrantů probíhaly alternativními způsoby. Jedním z prvních návratů, ke kterému byly nalezeny prameny, představuje návrat Čechů z Vladimíru Volyňského. Podle Pamětního spisu se zde vyskytovalo na přelomu října a listopadu 1918 z celkového počtu 34 tisíc vojáků rakousko-uherské armádní skupiny působících pod vedením podplukovníka Peppiho, šest tisíc Čechů a Slováků. Ve snaze zajistit těmto českým a slovenským vojákům návrat domů vznikl československý výbor.⁴⁹ Bohužel ale z daného pramene víme jen o jednom transportu složeném ze tří vlaků, kterým vyjely poslední české oddíly 12. listopadu. Z dochovaných záznamů tak nelze zjistit kolik repatriovaných vojáků těmito třemi vlaky odjelo. Je také nepravděpodobné, že by to bylo všech šest tisíc Čechů a Slováků. Cesta trvala celkem pět dnů, a nešlo výlučně o československý transport, protože v Přerově, kde dorazili 16. listopadu, se odloučili Jihoslované. Příjezdem do Prahy 17. listopadu tak došlo k ukončení tohoto vojenského transportu.⁵⁰

Dalším místem koncentrace převážně vojáků byly Przemysl a Lvov. Przemysl byl přitom jen záchytným bodem, protože zde se shlukovali důstojníci a vojáci z východní Haliče ve snaze dostat se do ČSR. Díky intervenci u vojenského velitelství podplukovníka Josefa Prokopa, který pobýval v Przemyslu od 14. listopadu, byli přijati do osobních vlaků přes Krakov. Touto cestou bylo repatriováno několik set československých vojáků. Ve Lvově však ještě zůstávalo k 20. listopadu 2200 vojáků, důstojníků a mnoho českých rodin. Jejich nerušený návrat umožnilo až obsazení Lvova polskými vojáky 22. listopadu. Dochované záznamy sice nezmiňují konkrétní počty transportů, z hlášení J. Prokopa však vyplývá, že mohly být minimálně čtyři, neboť referoval, že „každý den jsme vypravili vlastní vlak“ a 26. listopadu zbývalo repatriovat jen malé množství československých vojáků a občanů, jejich repatriaci do Československa dokončil ve dnech 27. a 28. listopadu polní kaplan Šumbera.⁵¹

Další návraty do ČSR touto cestou zmařil pokračující konflikt mezi Poláky a Ukrajinci na západě Ukrajiny. To potvrzuje i Zpráva komise pro sestavování transportů ze Lvova do Čech, která o situaci ve Lvově hlásí: „Lvov jest téměř ze všech stran ukrajinským

49 VÚA – VHA, f. MNO – Prezidium 1918–1923, inv. č. 2257, sig. 1/114, k. 52, Pamětní spis o návratu Čechoslováků z Vladimíru Volyňského a jejich působení od 2/11 do 20/11 1918, s. 1–2.

50 Ibidem, s. 2–3.

51 Ibidem, inv. č. 2524, sig. 17/1, k. 75, zpráva o činnosti našich parlamentářů ve Lvově.

vojskem obklíčen, střely dopadají do města a jen jediná trať vedoucí ke Krakovu, je částečně volnou, ale i tato ob den bývá ukrajinskými útoky přerušena.⁵²

V letech 1919–1920 se žadatelé o výjezd do Československa shromažďovali také v přístavním městě Oděse, odkud bylo možné vyjet z Ukrajiny mořskou cestou. Zde v porovnání se západní Ukrajinou byli váleční zajatci a s nimi čeští starousedlíci. V Oděse byla mimo jiné zřízena Československá evakuační komise při úřadu zástupce ČSR, s níž spolupracoval na evakuaci Ladislav Grund, předseda Komitétu občanů čs. republiky v Kyjevě. Ten se někdy na přelomu ledna a února v souvislosti s tažením bolševiků na Kyjev přesunul z Kyjeva do Oděsy.⁵³ Z dat, které odeslala organizace Sdružení Čechů a Slováků z Ruska ministerstvu zahraničních věcí na konci roku 1922 víme, že v průběhu února a března vyjelo z Oděsy celkem pět ešalonů. Tímto způsobem reemigrovalo celkem 124 starousedlíků, k jejichž evakuaci došlo 28. února 1919. Následně v březnu, pro upřesnění 1., 6., a 15. března, vypluly z Oděsy tři ešalony s válečnými zajatci v celkovém počtu 245 osob. Ti s sebou vezli i své rodinné příslušníky v počtu 11 osob, takže počet evakuovaných se zahrnutím ruského důstojníka České družiny čítá 257 osob.⁵⁴ Bohužel z dostupných zdrojů nemáme další informace k výjezdům z Oděsy až do roku 1921, protože v dubnu 1919 byla Oděsa ovládnuta bolševiky, v létě téhož roku bělogvardějským generálem Děnikinem a na přelomu let 1920–1921 znovu dobyta bolševiky.⁵⁵ To konstatuje i Doklad o repatriaci čs. občanů, z něhož čteme: „Nyní po obsazení Oděsy bolševiky není známo, kam odjel p. Grund a taktéž, kam byly čs. úřady z Oděsy evakuovány”.⁵⁶ Rovněž blíže nespécifikovaný ručně psaný dokument stejného fondu uvádí: „Následkem změněné situace po pádu Oděsy se zhroutila repatriční organizace, jež před tím nefungovala kvalitně”.⁵⁷

Je ale zřejmé, že transportů z Oděsy bylo více, minimálně ještě jeden po ústupu bolševiků z Oděsy na přelomu let 1919–1920. To zjišťujeme v souvislosti s příběhem Josefa Mottla, kovářského mistra v Kyjevě, o němž čerpáme informace z jeho dopisu adresovaného z Oděsy dne 2. února 1921. Po neúspěšném pokusu odjet z Kyjeva do vlasti a tříměsíčním cestování po Ukrajině se svojí ženou zakotvili v Oděse, odtud se pokoušeli dostat do Československa mořskou cestou. Dva transporty ovšem propásli a tím možnost vyjet z Ukrajiny, neboť jak vyplývá z dopisu, v případě prvního

52 Ibidem f. MNO – prezidium 1918–1923, inv. č. 2525, sign. 17/4, k. 75 – Zpráva komise pro sestavování transportů ze Lvova do Čech.

53 Ibidem, f. prezidium 1918–1923, inv. č. 2290, sign. 7/2, k. 55, č. 91, Doklad o repatriaci občanů čs. republiky; NA, f. PMR, k. 2824, sl. Komitét občanů čsl. republiky v Kyjevě, čís. 963.

54 AMZV, f. II. Sekce – 2, k. 528, sl. 2, č. jedn. 15.815/G.

55 Nina BONDARENKO – Anatolij GORBATJUK a kol, *Odesoznavstvo. Navčalnyj posibnyk*, Odesa 2010, s. 73.

56 Ibidem, Doklad o repatriaci občanů čs. republiky.

57 Ibidem, prezidium 1918–1923, inv. č. 2290, sign. 7/2, k. 55.

transportu: „Řízením osudu 14 dní před odjezdem lodi ‚Vampua‘ jsem onemocněl na skvrnitý tyf, taktéž mnoho krajanů z našeho ešalonu, několik jich zemřelo“. Jak zjišťujeme dále, v souvislosti s druhým transportem „právě v době odjezdu se nenalodili, jelikož loď odjela asi o 3 hod dříve a jich střelba zastihla na ulici“. J. Mottl sice nezmiňuje bližší podrobnosti o transportech, ale lze předpokládat nějakou souvislost s transportem, který proběhl v lednu 1920. V té době, krátce před obsazením jihu Ukrajiny a Oděsy bolševiky, najal ruský statkář a veřejný činitel V. Novický na své náklady parník, který převezl na poslední chvíli v Oděse nashromážděné a na odjezd čekající české krajany do Varny.⁵⁸ Je tedy možné, že daná skupina Čechů se nestihla nalodit a v důsledku toho zůstali „uvěznění“ v Oděse. V následujícím dopisu stejné datace adresovanému československému ministru zahraničních věcí se dovídáme, že ještě na počátku února pobývali v Oděse v očekávání odjezdu do Československa. V něm tato skupina Čechů prostřednictvím J. Mottla oznamovala československému ministerstvu zahraničí i vládě, „My Češi, t.č. Češi v Oděse, zbylí z posledního transportu, vypraveného českou Misí pod vedením kapitána Vlka lodí Vampua, domáháme se již celý rok u zdejších úřadů propuštění nás z Ruska“.⁵⁹

Zahraniční intervence spolu s okupací části ukrajinského území bolševiky a vojsky bělogvardějského hnutí a také polsko-ukrajinská válka zkomplikovaly návraty domů osobám spadající jak do kategorie repatriantů, tak i reemigrantů. Teprve konsolidace sovětské moci na Ukrajině, kterou datujeme rokem 1920, otevřela novou etapu ve vývoji repatriace a reemigrace.

2. fáze repatriací a reemigrací: od výměny repatričních misí až do podepsání prozatímní smlouvy v červnu 1922

V souvislosti s definitivním zakotvením sovětské moci na Ukrajině bylo třeba jednat kvůli snaze repatriovat československé státní příslušníky se sovětskou vládou. Vláda sovětské Ukrajiny stanovila jako podmínku pro návrat do vlasti podepsání smlouvy a výměnu repatričních misí s daným státem. Československo si vyměnilo repatriční mise pouze s RSFSR, když v srpnu československá mise pod vedením majora Josefa Skály přijela do Moskvy.⁶⁰ Na Ukrajině vykonávali její roli tři důvěrníci moskevské mise; dva důvěrníci Dinter a Glos působili v Kyjevě a třetí důvěrník, Václav Beneš, vykonával svou činnost v Charkově.⁶¹ To však bylo nedostatečné, situace si vyžadovala

58 Věštník ústředního Sdružení Čechů a Slováků z Ruska, čís. 7, 30. dubna 1933, s. 78.

59 Oba dopisy uložené zde, srov. AMZV, f. II. Sekce - 2, k. 530a, sl. 2 Repatriace čls z Ruska, Č. 15042/21, skupina zbylých Čechů v Oděse.

60 Dušan JANÁK, *Československé mise*, s. 365.

61 Jaroslav VACULÍK, *Kreemigraci a repatriaci*, s. 81; AMZV, f. II. Sekce - 2, k. 530, č.j. 9970/21 pres. pol. Repatriace z Kyjeva a okolí.

vyslat na Ukrajinu misi včetně uzavření smlouvy z důvodu vzájemných vztahů mezi oběma republikami určených smlouvou z prosince 1920.

Podle hlášení majora J. Skály z 22. února 1921 bylo vyslání ukrajinské mise do Prahy a uzavření smlouvy podmínkou repatriace.⁶² Československá strana akceptovala tento požadavek jen částečně. Na začátku března 1921 MZV informovalo majora Skálu o svém záměru odeslat tříčlennou repatriačně-obchodní misi na Ukrajinu, současně s plánovaným odesláním obchodní mise do Moskvy. Zároveň byla připravena přijmout obě mise v Praze.⁶³ K výměně repatriačních, respektive repatriačně-obchodních misí došlo během května až srpna 1921. Jako první, 10. května, dorazil do Prahy zástupce Ukrajinského Červeného kříže Michailo Levycký.⁶⁴ Příjezd československé repatriační mise na Ukrajinu byl oddalován v důsledku nesouhlasu ukrajinské vlády s personálním obsazením československé mise. Tvořili ji předseda Jaromír Šágr a dva členové, Jaroslav Kolář a Vladimír Mála.⁶⁵ Mise teprve 14. června, měsíc od příjezdu ukrajinské mise, vyjela z Prahy.⁶⁶

Dlouho očekávaný příjezd československé mise na Ukrajinu a potřeba rychlé evakuace některých československých státních příslušníků vedla k tomu, že s jejich repatriací vypomáhaly zahraniční organizace, například Bulharský Červený kříž. V. Beneš vyjednával s delegátem Bulharského Červeného kříže G. Kalifarským i lidovým komisariátem zahraničních věcí o povolení pro výjezd skupiny oděských Čechů z oděského přístavu na bulharském parníku do Varny.^{67 68} Této skupině v počtu 300 osob bylo skutečně dovoleno vyjet, byť neznáme přesné datum jejich odjezdu, komparací dalších archiválií zjišťujeme, že k příjezdu do Varny došlo někdy kolem 23. – 25. dubna, přičemž mezi nimi byla rodina výše uvedeného Josefa Mottla.⁶⁹

K příjezdu československé repatriační mise došlo 29. června 1921.⁷⁰ Výměna misí pokračovala až do srpna. V souvislosti s požadavkem Ministerstva zahraničních věcí ČSR propustit všechny československé státní příslušníky a umožnit návrat všem Čechům do vlasti jako podmínky pro navázání obchodních styků s Ukrajinou, proběhla ještě výměna obchodních misí.⁷¹ Československá obchodní mise vedená Josefem

62 AMZV, f. PZ, Moskva 1921, č. 39.

63 *DiM*, s. 402.

64 Nazar DMITRASEVIČ, *Repatriacijni ugody*, s. 66.

65 Olena BETLIJ, *Istorija vzajemni miž*, s. 61; Mykola GORBATJUK - Olena ŽUKOVA, *Listy Michalja Levickoho*, s. 14, 16.

66 NA, f. MSP, k. 469, č.j. 761/321, doklad o cestě na Ukrajinu a o poměrech.

67 AMZV, f. II. Sekce – 2, k. 529, sl. 3. svazek č. 1526, č. 16.

68 *Ibidem*, sl. 3. svazek, č. 1526, č. 40.

69 *Ibidem*, k. 530a, č. 15042/21; *ibidem*, k. 530, č.j. 9970/21 pres. pol. Repatriace z Kyjeva a okolí.

70 *Ibidem*, k. 469, doklad o cestě na Ukrajinu a o poměrech.

71 AMZV, f. II. Sekce – 2, k. 530a, sl. 2 repatriace čls z Ruska, Č.j. 15341/21. pres. pol. Repatriace Čechoslováků z Ruska.

Girsou⁷² přijela do Charkova 6. srpna. J. Girsu byl vzápětí pověřen vést tutéž misi v Moskvě, a jeho zástupcem v Charkově byl jmenován dosavadní důvěrník moskevské mise V. Beneš. Ukrajinská obchodní mise pak přijela do Prahy 14. srpna.⁷³

V době příjezdu repatriční mise na Ukrajinu bylo dle dokladu československé repatriční mise o cestě na Ukrajinu repatriováno jen kolem 300 lidí.⁷⁴ Na výjezd však v téže době čekalo dle MNO 6000 – 8000 tisíc osob.⁷⁵ Příjezd repatriční mise přitom neurychlil všem žadatelům návrat do Československa. Ve skutečnosti sama mise nemohla nic udělat za situace, kdy nebyla podepsána žádná smlouva, která by zavazovala ukrajinskou stranu umožnit návrat všem československým státním příslušníkům.⁷⁶

Hlavním místem, kde se shromažďovali žadatelé o výjezd do Československa, zůstávala nadále Oděsa. Ve snaze o repatriaci dalších Čechů případě československých příslušníků z Oděsy, kterých tam bylo dle přípisu československé repatriční mise ze dne 9. října kolem 600, bylo navrženo rozšířit repatriční misi o jednoho zástupce, v jehož obvodu působnosti by byla Oděsa. To ale odmítla ukrajinská strana z důvodu absence smlouvy. Československá strana musela proto požádat o další asistenci zahraničních misí. S cílem zajistit odsud další odjezdy československých příslušníků byl pověřen repatričními záležitostmi německý zástupce K. Hahn, při jehož kanceláři pracoval jeden český zaměstnanec Richard Maler.⁷⁷ Ta podle přípisu československého zastupitelského úřadu na Ukrajině ministerstvu zahraničních věcí z 10. prosince 1922 repatriovala celkem 119 osob, z toho 81 vojáků a 38 civilních osob.⁷⁸ Současně ministerstvo národní obrany vyjednálo s Mezinárodním Červeným křížem vyslání lodí na Černé moře pro další repatriaci československých státních příslušníků z Oděsy, mezi nimi loď *Briliant*,⁷⁹ která dle zprávy kapitána J. Šágra dne 7. října odpravila z Oděsy 54 lidí.⁸⁰

72 Josef Girsu byl Čech ruského původu. Po výměně obchodních misí mezi Ruskem a Ukrajinou v červnu 1921 byl jmenován vedoucím československé obchodní mise v Charkově, v srpnu téhož roku pak vedoucím obchodní mise v Moskvě a po podepsání prozatímní smlouvy v červnu 1922 se stal vedoucím tzv. československého zastupitelského úřadu v Moskvě, srov. Jindřich DEJMEK, *Diplomacie Československa. Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha 2013, s. 70.

73 Irina MATJAŠ, *Inozemní představitelství*, s. 151; Dušan JANÁK, *Československé mise*, s. 369.

74 *Ibidem* doklad o cestě na Ukrajinu a o poměrech.

75 AMZV, f. II. Sekce – 2, k. 530a, sl. 3, č.j. 45521, Repatriace z Ruska – výkaz.

76 *Ibidem*, k. 530a, sl. 3, č.j. 1247/329, zpráva repatr. mise z Charkova; *ibidem* č.j. 1751/322, doklad o repatriaci.

77 *Ibidem*, zpráva repatr. mise z Charkova.

78 *Ibidem*, f. V. sekce, k. 510, sl. Vystěhovalectví z Ruska 1921–30, č. j. 6763/K-Br.

79 *Ibidem*, k. 510, sl. Vystěhovalectví z Ruska 1921–30, č.j. 664349-2 N.O – Zpráva o repatriaci.

80 *Ibidem*, f. PZ, Charkov 1921, č. 39.

V souvislosti s příjezdem československé repatriační mise se žadatelé o výjezd shromažďovali také v Charkově, kde již od srpna 1921 čekalo 51 rodin na odjezd do ČSR.⁸¹ V srpnu se podařilo J. Šágrovi dosáhnout povolení pro výjezd omezeného počtu československých občanů z oblastí, které zasáhl hladomor.⁸² Přitom repatrianti, kteří přicházeli, byli z Charkova odesíláni do Moskvy, odsud pak přes Petrohrad a Baltské moře odesíláni do Štětína a Děčína, odkud pak směřovali do karanténního tábora v Pardubicích.⁸³

Z dochovaných materiálů se podařilo dohledat určité údaje k výjezdu dvou osob, kterým se takto podařilo dostat do Československa, nejvíce k Hugovi Chybovi, jehož cestu do ČSR zachytila zpráva.⁸⁴ Méně informací máme však k dispozici o Rudolfu Svobodovi z Juzovky, který v červenci 1921 dopisem žádal svou sestru a švagra o pomoc s výjezdem do Československa. Z dalších informací je známo, že opustil Charkov 3. listopadu téhož roku, a proto není možné dohledat další podrobnosti k jeho cestě a příjezdu do ČSR.⁸⁵ Minimum informací je také k výjezdům z Oděsy. Podle situační zprávy československé repatriační mise z 8. prosince lidový komisariát zahraničních věcí povolil výjezd dalším 31 československým občanům.⁸⁶ Vzhledem k tomu, že na stejné lodi měly vyjet ještě další dvě rodiny československých příslušníků, počet odeslaných tímto ešalonem do Československa bude proto více než 31. Zároveň kapitán J. Šágr informoval ministerstvo zahraničních věcí o výjezdu 4. prosince lodě Herald s dalšími 79 československými příslušníky.⁸⁷ V obou případech však hlášení neuvádí, jak dále pokračovala cesta do Československa.

Vyvstává otázka, proč tedy československá vláda nepřistoupila na uzavření nějaké dohody, které by zavazovala ukrajinskou vládu povolit výjezd všem, kteří chtěli území Ukrajiny opustit. Ve skutečnosti Československo bylo limitováno svými zahraničně politickými závazky, protože bezpečnost nově vzniklého státu byla spojena s versailleským systémem a jeho hlavními zastánci, Francií a státy Malé dohody, které byly tvrdě protisovětsky zaměřené. Z toho důvodu byla československá strana opatrná při podepisování jakýchkoliv smluv z hlediska jejich obsahu.⁸⁸

Na začátku září vypadala situace nadějně. V Československu byla někdy na konci

81 Ibidem, f. II. Sekce – 2, k. 530a, sl. 3, č.j. 1751/322, doklad o repatriaci.

82 Ibidem, k. 530a, sl. 2 repatriace čls z Ruska, č.j. 922/323.

83 Ibidem, č.j. 922/323; Jaroslav VACULÍK, *K reemigraci a repatriaci*, s. 82. V Pardubicích se nacházel karanténní tábor, kde byli po příjezdu do ČSR soustřeďováni repatrianti a reemigranti.

84 AMZV, f. II. sekce – 2, k. 529, sl. 13. svazek, p. Hugo Chyba: Zpráva o cestě do ČSR. Informace o repatriaci z Ruska.

85 Ibidem, f. II. sekce – 2, k. 528, sl. 3. svazek, č. j. 1892/323; ibidem, k. 528, sl. 3. svazek, č. 27821/1921.

86 Ibidem, f. PZ, Charkov 1921, č. 75.

87 Ibidem, č. 78.

88 Mykola GORBATJUK - Olena ŽUKOVA, *Listy Michalja Levickoho*, s. 20, 28–30.

léta 1921 svolána zvláštní komise k projednání repatriační smlouvy. Na něm se střetly mezinárodně politické závazky Československa s požadavky sovětské strany reflektující její bezpečnostní zájmy. Sovětská strana vycházela ze skutečnosti, že v polsko-sovětské válce byl přes československé území převážen vojenský materiál a že měla napjaté vztahy s Rumunskem, malodohodovým spojencem Československa. Vystoupila proto s požadavkem nepřevážet vojenský materiál přes Československo, což československá strana z výše uvedených závazků neakceptovala.⁸⁹ Přesto ke kompromisu došlo. Dne 26. listopadu bylo zahájeno jednání ve věci zmíněné dohody, kterou československá strana chtěla spojit s obchodní smlouvou pod názvem Dohoda mezi ČSR a USSR. Bohužel dohoda, která by umožnila návrat československým příslušníkům i starousedlíkům, nakonec nebyla podepsána. Československo hodlalo uznat sovětskou Ukrajinu jen jako jedinou vládu Ukrajiny, což odporovalo cílům USSR dosáhnout uznání sovětského režimu na Ukrajině.⁹⁰

S ohledem na výše uvedené skutečnosti byly repatriace a s nimi probíhající reemigrace v letech 1920–1921 zdlouhavým a náročným procesem a probíhaly pouze po částech. Tím repatriační mise ztrácela svůj účel a smysl. Její agendu včetně personálu nakonec po jednání ministerstva národní obrany a ministerstva zahraniční věcí přebrala 15. února 1922 obchodní mise v Charkově.⁹¹

Také na začátku roku 1922 probíhaly výjezdy do Československa po malých částech, přičemž šlo převážně o repatriace, což vyplývá z přípisu zástupce československé repatriační mise pro Ukrajinu J. Koláře ministerstvům národní obrany a sociální péče. V něm oznamoval, že návrat do vlasti je povolován pouze válečným zajatcům a jiným jen ve výjimečných případech. Hlavním střediskem žadatelů o výjezd se v této fázi stal Kyjev, odkud do poloviny ledna 1922 vyjely jen dva transporty o celkovém počtu 42 zajatců.⁹² Podobná čísla zmiňoval v té době již repatriační referent československé obchodní mise J. Šágr. V přípisu ze dne 29. března 1922 hlásil československé obchodní misi v Charkově, že bylo repatriováno doposud souhrnně 112 osob, z nich 52 zajatců, které doprovodilo 50 členů jejich rodin, dále 10 československých státních příslušníků.⁹³

Pro srovnání a doplnění údajů k dalším repatriacím a reemigracím v první polovině roku 1922 byla určitá data nalezena ve fondu ministerstva sociální péče. Dostupné a zřejmě

89 Ibidem, s. 31.

90 Ibidem, s. 36, 44; Olena BETLIJ, *Istorija vzajemni miž*, s. 65.

91 Kapitán J. Šágr byl přidělen obchodní misi jako referent pro otázky repatriační, zatímco Mála byl odeslán na konci února do Prahy, kde měl dále pracovat pro Ministerstvo národní obrany. Současně se jejich sídlem stal Kyjev, srov. AMZV, f. II. Sekce – 2, k. 528, sl. 8. svazek, č. 665745/21 repatr, viz příloha.

92 NA, f. MSP, k. 3901, sl.8/e-1, Č. 413; AMZV, f. II. Sekce – 2, k. 528, sl. 8. svazek, č. 665745/21 repatr, srov. příloha.

93 AMZV, f. V. sekce, k. 511, č. 67565/1922, repatriace čs. příslušníků z Kyjeva.

neúplné seznamy nám potvrzují, že transporty probíhaly i nadále po malých částech. Během února až dubna kyjevská mise vypravila minimálně tři zajatecké transporty a tím umožnila návrat 51 zajatcům, které doprovodilo 26 rodinných příslušníků.⁹⁴ Kromě toho byly vypraveny ještě minimálně dva transporty starousedlíků. Ty přijely do pardubické karantény přes Polsko dne 10. března a 30. dubna 1922 v počtu 16 a 10 osob, přičemž v posledním transportu byl mezi starousedlíky i jeden válečný zajatec.⁹⁵

Nutno zdůraznit, že i když se podařilo dostat svolení k výjezdu, vyvstaly další problémy. Ty byly na ukrajinské straně způsobené zastaralostí lokomotiv, vagonů a celkovým stavem železnic.⁹⁶ Mělo to nepochybně dopad na délku některých transportů, jak referuje J Kolář ve výše uvedeném přípisu, *zajatci „musí v Kyjevě vyčkávati až do doby sestavení celého transportu po celých 14 dní i déle, vyskytnou-li-se různé technické překážky při sestavování vlaku pro transport.“*⁹⁷ Byl to i případ posledního transportu válečných zajatců. Po příjezdu do ČSR 28. dubna dovezl jen dva, respektive s rodinnými příslušníky šest osob, přičemž cesta trvala téměř dva měsíce.⁹⁸ Výjezdy do Československa komplikovaly také personální změny v lidovém komisariátu zahraničních věcí. Noví představitelé daného komisariátu z neznalosti dosavadních poměrů znovuotevírali vyřízené žádosti. Tak například žádosti na výjezd 22 rodin československých příslušníků z března 1922 byly povoleny dle přípisu československé obchodní mise Ministerstvu zahraničních věcí z 10. června 1922 až někdy v polovině června.⁹⁹

Celkově od léta 1920 až do června 1922 bylo odesláno do Československa minimálně 11 transportů, kterými přijelo 728 osob. Z toho čtyři transporty odpluly z Oděsy o celkovém počtu 464 osob, zatímco zbývajících 7 transportů v počtu 145 osob bylo vypraveno z Kyjeva. Z tohoto počtu 728 navrátilců bylo 702 repatriantů, z nich pak 174 zajatců, které doprovodilo 26 rodinných příslušníků. Dalších 502 osob spadá kategorie repatriantů, zatímco jen u 26 osob odeslaných dvěma transporty z Kyjeva můžeme jasně říct, že těmito transporty přicestovali starousedlíci, tedy reemigranti. Je ale pravděpodobné, že reemigrantů bylo více, případně se mezi repatriovanými nacházeli také nějací starousedlíci. Obsah některých výše použitých pramenů totiž neumožňuje u některých výjezdů či transportů jasně rozlišit repatriované československé občany od starousedlíků.

94 Ibidem, f. MSP, k. 3912, sl. 8/e-9, č.j. 1974, seznam 22; ibidem, seznam 25; ibidem, k. 3905, sl. 8/e-5, č. 1298, Seznam IV.

95 Ibidem, k. 3905, sl. 8/e-5, č. 1298, Seznam VI; ibidem, k. 3912, sl. 8/e-9, č.j. 1838, seznam XIX.

96 AMZV, f. PZ, Charkov 1922, zpráva č. 55, s. 12.

97 NA, f. MSP, k. 3901, sl.8/e-1, Č. 413.

98 Ibidem, k. 3912, sl. 8/e-9, Č. j. 1974, seznam 25.

99 AMZV, f. II. Sekce – 2, k. 528, sl. 10 svazek Č. j. 1772/323, stav repatriace.

3. fáze repatriací a reemigrací: Od podepsání prozatímní smlouvy v červnu 1922 až do roku 1923

Janovská konference v dubnu 1922 a uzavření tzv. Rapalské smlouvy mezi Německem a RSFSR zasadilo vážnou ránu státům, které hájily versailleské uspořádání.¹⁰⁰ Z toho důvodu došlo k obnově, respektive dokončení vyjednávání Československa s RSFSR. Jeho výsledkem bylo podepsání Prozatímní smlouvy mezi ČSR a RSFSR, ale také s USSR 6. června.¹⁰¹ To otevřelo cestu k nerušené repatriaci československých státních příslušníků. Z hlášení V. Beneše se dočítáme, že „Vzhledem k podepsání smlouvy, zástupce narkominděla Jakovlev nařídil kyjevskému zástupci urychlit a prováděti bez překážek repatriaci našich občanů“.¹⁰²

Co se týče dalších transportů odeslaných do ČSR, v rámci II a V. sekce bylo nalezeno celkem 27 seznamů repatričních transportů. Podle těchto seznamů od června do prosince 1922 vycestovalo do Československa celkem 692 osob. Byli to hlavně repatrianti, protože více než polovina těchto navrátilců vycestovala zajateckými transporty. Dataci sice nemůžeme zcela určit, ale pravděpodobně v průběhu června až prosince 1922 bylo odesláno z Kyjeva přes Polsko do Pardubic 16 zajateckých transportů¹⁰³ o celkovém počtu 217 zajatců, které doprovodilo 207 rodinných příslušníků. Těmi byly ženy a ve většině případů jedno malé dítě. Tak docházíme k závěru, že zajatci si s sebou vzali své manželky a malé dítě, s ohledem na rok jeho narození. V porovnání s předchozí fází nebyly nalezeny žádné transporty starousedlíků. Podařilo se ale dohledat dva občanské transporty, kterými bylo odesláno 51 osob¹⁰⁴ a další tři seznamy tzv. transportů s civilními zajatci, kterými bylo dopraveno do Československa celkem 146 osob včetně jejich rodinných příslušníků.¹⁰⁵ Všichni účastníci transportu s výjimkou rodinných příslušníků byli evidováni jako českoslovenští občané, a tak můžeme říct, že se jednalo o osoby repatriované. Není však vyloučeno, že právě v rámci tzv. civilních zajatců se mohli vyskytovat i nějací reemigranti. To naznačuje přípis československé obchodní mise na Ukrajině ministerstvu zahraničních věcí z 10. června 1922, v němž mise oznamovala, že usedlíci byli vydáváni za civilní zajatce.¹⁰⁶

100 Jindřich DEJMEK, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992)*, Praha 2002, s. 92–93.

101 Po podepsání Prozatímní dohody s USSR byla československá obchodní mise reorganizována na Obchodní zastupitelství ČSR v USSR se sídlem v Charkově a pobočkou v Kyjevě srov. Irina MATJAŠ, *Inozemní představnictva*, s. 153; Dušan JANÁK, *Československé mise*, s. 369.

102 AMZV, f. PZ, Charkov 1922, č. 56.

103 Ibidem, f. II. Sekce – 2, k. 528, sl. 17. svazek, č.j. 2249/22, spis č. 4–12; ibidem, f. V. sekce, k. 511, sl. 5 seznamů vojen zajatců repatriovaných, č. 12/831/71, 12/859, 12/944, sl. Seznam repatriovaných zajatců – vojáků. Ukrajina 4 seznamy, č.j. 3551/22, č.j. 2853/22, č. 247/16, č. 834 k.č.15; č. 350 k.č.15.

104 Ibidem, f. II. Sekce – 2, k. 528, sl. 17. svazek, č.j. 2249/22, č. 2, 3.

105 Ibidem, č.j. 2249/22, č. 4, 5; ibidem, f. V. sekce, k. 511, č.j. 2853/22, č. 248/8.

106 Ibidem, k. 528, sl. 10. svazek, č.j. 1772/323, stav repatriace.

Rovněž není vyloučeno, že reemigranti byli zařazováni dokonce i do zajateckých transportů. Byly totiž nalezeny ještě tři seznamy zajateckých transportů,¹⁰⁷ kterými přijelo do Československa patrně někdy v listopadu 25 osob. Ty však vyvolávají pochybnosti, zda se opravdu jedná o zajatecké transporty. Dané seznamy neobsahují číslo pluku, u kterého konkrétní zajatec sloužil, ani jeho místo pobytu ve vlasti či kdy a kde padl do zajetí, jak některé výše uvedené zajatecké transporty uvádějí. Navíc s ohledem na ukrajinskou adresu uvedenou v seznamu lze soudit, že tito repatriovaní byli starousedlíci a nějakým způsobem se ocitli mezi zajatci.

Současně vycestovalo do Československa 46 osob v rámci třech transportů s tzv. civilními a válečnými zajatci. Nicméně podle údajů k jednotlivým účastníkům transportu se jednalo o zajatecký transport,¹⁰⁸ v němž se vyskytovalo pět zajatců se třemi rodinnými příslušníky, do druhého seznamu civilních a válečných zajatců byli zařazeni pravděpodobně starousedlíci v počtu 17 osob¹⁰⁹ a údaje k účastníkům třetího transportu naznačují, že se jednalo o smíšený transport. Tím bylo repatriováno celkem 11 válečných zajatců a 10 starousedlíků, vzhledem k tomu, že mezi navrátilci byl také Emanuel Buchta,¹¹⁰ dle jeho žádosti o podporu vahařský mistr v Kyjevě, který se vrátil do Československa se svou ženou a dvěma dcerami s desátým transportem dne 21. listopadu 1922. V Kyjevě přišel o všechnu majetek, který tvořily zámečnické nástroje a bytové zařízení, a proto žádal ministerstvo sociální péče o podporu.¹¹¹

Bohužel nepodařilo se nalézt další materiály k daným transportům, respektive seznamům, proto k nim nemůžeme poskytnout podrobnější informace. V této fázi nutno upozornit, že počet seznamů, respektive osob odeslaných do ČSR není opět kompletní a pro doplnění a stanovení přesnějšího počtu transportů bude třeba provést studium v ukrajinských či ruských archivech, což je v současné době nemožné.

Kromě výše uvedených transportních seznamů byly nalezeny v ministerstvu zahraničních věcí *Stížnost návratců na nesprávné postupování sovětských úřadů* a *Popis cesty 8. transportu z Kyjeva do Pardubic*. Díky tomu se dozvídáme ještě o dalším transportu z konce září 1922. Přitom se jednalo o smíšený transport, protože se skládal z vystěhovalců i zajatců.¹¹² Současně šlo o poměrně početný transport, protože vyjelo celkem 132 osob, o 11 méně, než bylo zaregistrováno, což můžeme připsat jeho opakovanému odkladu z neznámých důvodů o téměř tři týdny, kdy namísto 10. září

107 Ibidem, k. 511, sl. seznam repatriantů z Kyjeva, č. 17/271, sl. Seznam repatriantů č.18, 19 a 20 zajatci z Ukrajiny, č. 935/20, 929/19.

108 Ibidem, f. V. sekce, k. 511, sl. 5 seznamů vojen zajatců repatriovaných, č. 7b/867.

109 Ibidem, k. 511, sl. Seznam repatriantů č.18, 19 a 20 zajatci z Ukrajiny, č. 930/18.

110 Ibidem, k. 511, č.j. 2853/22, č. 249, k č. 8 a 16.

111 NA, f. MSP, k. 3912, sl. H 8/e-9 1922-1926, žádost za peněžitou podporu.

112 AMZV, f. II. Sekce – 2, k. 529, sl. 1 svazek, Repatriace čl. příslušníků z Ruska, stížnosti repatriantů na sovětské úřady, č.j. 1737 přiložena *Stížnost návratců na nesprávné postupování sovětských úřadů*.

vyjel po opakovaných urgencích velitele transportu J. Bělehrada až 27. září. Cesta do Československa trvala tři týdny, přitom zpoždění zapříčinily události v Šepetovce. Tam dorazili pravděpodobně 30. září, kde po čtyřdenním zdržení došlo před odjezdem ke konfliktu se sovětskými úřady,¹¹³ když úředník pohraniční služby požadoval od J. Bělehrada vydání posledních úspor navrátilců v hodnotě 6 682 korun. Pod tlakem a v zájmu pokračování cesty tak J. Bělehrad učinil, ve skutečnosti se ale podařilo odebrat jen část 2 420 korun, protože část cestujících uschovali v osobním prádle.¹¹⁴ Po vyjetí z Šepetovky dorazili 5. října do Rovna, kde zhruba po sedmi dnech karantény byla jejich cesta 12. října obnovena ve směru Zdolbunovo, Lvov, Krakov a Osvětim až dorazili ve večerních hodinách 16. října na československé území do Petrovic. Odsud byli odesláni do Bohumína. Z Bohumína po provedení dezinfekce byli vypraveni do Pardubic, kam dorazili 18. října,¹¹⁵ čímž skončila cesta těchto navrátilců.

Podle přípisu odbočky zastupitelství ČSR v SSSR z 13. dubna 1923 vyjel poslední transport z Kyjeva do Pardubic dne 27. února. Jednalo se o nepočtený transport, kdy z 25 přihlášených k odjezdu se dostavilo jen 18 osob.¹¹⁶ Daný transport lze opět považovat za smíšený, protože mezi zajatci byl také Jan Petr, profesor konzervatoře v Rusku, který, jak zmiňuje ve své žádosti a v protokolu sepsaným ministerstvem sociální péče, do Československa přijel se svojí ženou a dvěma dětmi, přičemž za datum příjezdu do Pardubic uvádí 10. března, čímž můžeme blíže datovat tento transport.¹¹⁷ Malé množství účastníků transportu lze odůvodnit tím, že na Ukrajině se již mnoho čekatelů na repatriaci nenacházelo a většina se za tu dobu nějak dostala do vlasti. To potvrzuje zpráva Ministerstva národní obrany ČSR Prezidiu ministerské rady ze 7. prosince 1922. Podle ní na Ukrajině zůstávalo asi 1.000 válečných zajatců.¹¹⁸ Pokud jde o zbytek repatriantů, ti měli být dle daného přípisu odesláni do konce června do Pardubic. S ohledem na poznamenané okolnosti se však neočekávalo velké číslo¹¹⁹ a tak můžeme považovat repatriaci z Ukrajiny k začátku roku 1923 za skončenou.

Se započtením výše uvedených dvou smíšených transportů činí celkový počet

113 Ibidem, č.j. 1758 Popis cesty 8 transportu z Kyjeva do Pardubic.

114 Ibidem, Stížnost návratců na nesprávné postupování sovětských úřadů.

115 Ibidem, Popisu cesty 8 transportu z Kyjeva do Pardubic.

116 Ibidem, f. II. Sekce – 2, k. 528, sl. 4. Svazek, č.j. 1048/23.

117 Ibidem, f. V. sekce, k. 511, sl. Repatriační seznam transportu č. 13, č. j. 633/23, a dva seznamy v příloze; NA, f. MSP, k. 3912, sl. H 8/e-9 1923 č. 19582; č. 25038. Podle rozboru obou seznamů posledního transportu však bylo vyškrtáno ze seznamu sedm osob, k tomu šest, respektive osm osob se k němu později připojilo, počet repatriovaných za tento transport bude tedy 19.

118 VÚA, f. MNO – prezidium 1918–1923, sig. 1/63, k. 47, č.j. 672992-22, zrušení repatriačního odd. MNO.

119 AMZV, f. II. Sekce – 2, k. 528, sl. 4. Svazek, č.j. 1048/23. Do září 1922 bylo celkově z Ruska i Ukrajiny repatriováno 56 594 vojáků, 37 694 válečných zajatců a 29 070 civilistů Jelena SERAPIONOVA, *Politika čechoslovackých vlastěj*, s. 121.

transportů za tuto etapu repatriací a reemigrací 29. Do Československa bylo tedy odesláno přibližně 843 osob včetně jejich rodinných příslušníků. Z toho více než polovina byli repatrianti – váleční zajatci, kterých bylo celkově 424 osob. Pro upřesnění různými transporty vycestovalo celkem 217 zajatců a 207 jejich rodinných příslušníků. V rámci smíšených transportů přijelo 151 osob a zbývajících 268 osob bylo zařazeno do transportů s civilními zajatci a občanských transportů, kde se lze domnívat, že byli zařazeni starousedlíci a tedy reemigranti.

Dopad reemigrací na stav české menšiny

Z důvodů uvedených v předchozí kapitole můžeme provést jen hrubý odhad počtu odeslaných do Československa, aniž bychom mohli jasně rozlišit, kolik bylo repatriantů a kolik reemigrantů. Je tedy složité odhadnout, jak reemigrace českých starousedlíků ovlivnila celkový počet české menšiny na Ukrajině ve 20. letech. Srovnáním předválečné statistiky, neúplné statistiky z roku 1920 a sčítání z roku 1926 nám ukazuje, že došlo k poklesu české menšiny o více než polovinu, z 36 148 na 16 091 osob. Tento pokles je nejvýraznější v rámci bývalé Volyňské gubernie. Při sečtení počtu české menšiny v okruzích, které vznikly na jejím území, vidíme, že na českou menšinu zde připadá 7 466 z původních 27 670.¹²⁰ Daný fakt ale nelze vysvětlit návratem neboli reemigrací českých kolonistů, protože dle Řižského míru v březnu 1921 připadla většina území Volyně Polsku a značná část Čechů se tak ocitla na území Polska. Jistý pokles pozorujeme u Podolské, Černigovské, zčásti i Charkovské gubernie. Zde se můžeme domnívat, že pokles byl způsobený také návratem některých českých kolonistů, ovšem rozdíl jsou v některých případech natolik nízké a někdy i délka mezi jednotlivými sčítáními může hrát určitou roli, a proto je třeba brát v úvahu takové faktory jako je úmrtí, stěhování napříč územím Ukrajiny či celého Ruska. Doněcká gubernie sice vznikla až v roce 1919 z části Charkovské a Katěrinoslavské gubernie, komparace statistiky z roku 1920 a 1926 ale naznačuje, že i zde ubylo české obyvatelstvo. S přihlédnutím k vývoji v dané gubernii lze připustit, že k tomu došlo reemigrací. Specifický případ představují bývalá Chersonská a Katěrinoslavská gubernie. V případě Chersonské gubernie pozorujeme v roce 1920 nárůst počtu Čechů. Podle dalšího sčítání však došlo k výraznému snížení a nelze vyloučit, že na něm mohla mít podíl reemigrace. Naopak v Katerinoslavské gubernii počet českého obyvatelstva v roce 1920 klesl ze 450 na 189. Toto snížení však nesouvisí s reemigrací, ale vyčleněním Bachmutského, Mariuopolského a Slavjanoserbského újezdu, které se staly součástí nově vzniklé Doněcké gubernie a Oleksandrivského újezdu ve prospěch nově vzniklé Záporožské gubernie. Sloučení Záporožské gubernie, jejíž součástí se staly újezdy bývalé Tauridské gubernie

120 Viz tabulka.

s početnou českou populací, a Katěrinovslavské gubernie v roce 1922, způsobilo nárůst Čechů v dalším sčítání na 1135. Mírný pokles a poté nárůst zaznamenala ještě Poltavská gubernie, což je třeba interpretovat spíše v kontextu vzniku Kremenčucké gubernie vyčleněním některých újezdů Poltavské gubernie.¹²¹

Tab. č. 1. Srovnání počtu české menšiny na základě posledních třech sčítání v jednotlivých územních celcích¹²²

Sčítání					
Původní členění	r. 1897	Nové členění	r. 1920	Nové členění ¹²³	r. 1926
Volyňská	27 670	Volyňská	-	Volyňská	7466
Podolská	886	Podolská	-	Podolská	603
Kyjevská	3 294	Kyjevská	3 512	Kyjevská	4280
Chersonská ¹²⁴	1351	Oděská	1430	Oděská	1197
		Mikolajevská	406	Mykolajivská	-
Katerinoslavská	450	Katerinoslavská	189	Katerinoslavská	1135
		Zápороžská	-	Zápороžská ¹²⁵	-
		Doněcká	719	Doněcká	492
Charkovská	221	Charkovská	445	Charkovská	296
Černigovská	158	Černigovská	146	Černigovská	132
Poltavská	156	Poltavská	138	Poltavská	168
		Kremenčucká	119	Kremenčucká	-
Tauridská ¹²⁶	1962	-		-	
	-		-	MASSR ¹²⁷	322
	36 148 ¹²⁸		7 104		16 091

121 *K rozdělení starých gubernií a vzniku nových v letech 1919–1920 viz. Marija DMITRIJENKO, Zminy v administratyvno, s. 43, 45–46, 48–49, 50–51.*

122 *Statistika Ukrajiny. Naseslenja Ukrajiny. Po dannyh 1920g. Charkov 1922, č. 28, s. 20–23; Serhij ČORNYJ, Nacionalnyj sklad, s. 36, 53.*

123 Sečteny okruhy, které nahradily jednotlivé gubernie, pro orientaci ve správním vývoji viz Oksana SAGAČ, *Zminy v, s. 174.*

124 Byla opakovaně rozdělena v letech 1919–1920 na Oděskou a Mykolajivskou, ta byla v roce 1922 sloučena s Oděskou gubernií.

125 Vznikla v roce 1920 z větší části Tauridské a menší části Katěrinovslavské gubernie, v roce 1922 byla sloučena s Katěrinovslavskou gubernií.

126 Její pevninské újezdy se staly součástí Zápороžské gubernie v roce 1920 a v roce 1921 byla zrušena.

127 Moldavská autonomní sovětská socialistická republika – autonomní republika v rámci Ukrajiny vytvořená v roce 1924 z části území Podolské a Oděské gubernie.

128 *Není zahrnuta Besarabská gubernie, protože v roce 1918 se stala součástí Rumunska, jinak počet Čechů čítá 36 466.*

Závěr

I přes nedostatečné prameny se podařilo touto studií alespoň částečně rekapitulovat průběh repatriací a reemigrací Čechů z Ukrajiny po první světové válce. Samotné repatriace a reemigrace začaly již v roce 1918 a probíhaly až do roku 1923. Tyto procesy však bylo třeba zkoumat podle vnitropolitického vývoje na Ukrajině ve třech dílčích etapách. Bohužel k první etapě se nepodařilo najít dostatek relevantních pramenů, a proto není možné podrobně rekonstruovat průběh návratů ani odhadnout počty jednotlivých transportů za léta 1918–1920. Z konkrétních případů se podařilo zjistit jen několik transportů z Oděsy, kterými dorazilo do Československa celkem 124 starousedlíků reemigrantů a 245 válečných zajatců.

Poněkud úspěšnější již byla druhá etapa, datovaná léty 1920–1922. K této etapě repatriací a reemigrací se dochovaly záznamy k transportům z Oděsy, Kyjeva a jsou také dostupné materiály k odesílání československých občanů z Charkova přes Ruskou sovětskou federativní socialistickou republiku. Na základě dostupných dat lze říct, že do června 1922 vyjelo z Ukrajiny nejmíň 11 transportů, ale pravděpodobně jich bylo více, neboť heuristika v ukrajinských archivech nebyla proveditelná. Dostupné a neúplné seznamy nám tedy naznačují, že do června 1922 přijelo do Československa celkem 728 navrátilců, z nich většina připadá na repatrianty, zatímco jen v případě 26 navrátilců můžeme jasně říct, že šlo o reemigranty. Je však třeba brát v úvahu takové faktory jako nemožnost rozlišit repatrianty od reemigrantů s ohledem na obsah pramenů, takže i počet starousedlíků dopravených těmito transporty bude pravděpodobně vyšší.

Teprve od podepsání Prozatímní smlouvy s USSR 6. června 1922 začaly reálné repatriace a reemigrace a s nimi třetí etapa těchto procesů. Za období od června 1922 až do začátku roku 1923 se podařilo dohledat materiály k 29 transportům, kterými přijelo do Československa celkem 843 navrátilců. Stejně jako v předchozí etapě, častější byly transporty s repatrianty než s reemigranty. V této fázi je ale více než jisté, že mezi repatrianty byli také reemigranti. Studium dalších seznamů, především transportů s civilními zajatci je toho nepřímým důkazem. V případě smíšených transportů je to zcela nepochybné. Z toho vyplývá, že Československá repatriční mise, jejímž úkolem bylo repatriovat válečné zajatce a jiné československé občany, tak odesílala do Československa i starousedlíky, kteří se snažili pod vlivem nepříznivého politického vývoje vrátit do své původní vlasti. S ohledem na tuto skutečnost můžeme proto pojem repatriace vztáhnout také na návraty českých emigrantů.

Za celé období 1918–1923 se podařilo dohledat asi 1952 navrátilců z Ukrajiny, přibližně ve 45 transportech. Z těchto 45 transportů zcela jistě můžeme říct, že nejméně 24 transportů bylo zajateckých a minimálně dva smíšené. Bylo zde minimálně 636

zajatců a jejich 244 rodinných příslušníků. Dále bylo nalezeno 770 repatriovaných československých občanů. Složitě naopak bylo rozpoznat z pramenů reemigranty. S jistotou ale můžeme říct, že jich bylo minimálně 150 a pravděpodobně několik dalších ve zbývajících repatriačních seznamech. Je však třeba znovu zdůraznit, že počet odeslaných do Československa, ať už repatriantů či reemigrantů bude rozhodně vyšší, avšak stanovit přesnější počet transportních seznamů a tím pádem přesnější počet odeslaných do Československa není možné s ohledem na neúplné seznamy v českých archivech. K tomu je potřeba rozsáhlá heuristika v ukrajinských i ruských archivech.

Autor | Author

Daniel Vymětalík
 Filozoficko-přírodovědecká fakulta
 Slezská univerzita
 Masarykova třída 343/37
 746 01 Opava
 Česká republika
 danvymetalik@gmail.com
 ORCID: 0009-0000-1350-0950

Mgr. Daniel Vymětalík (*1995) je studentem doktorského studia v oboru Historie se zaměřením na české a československé dějiny na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě. Zabývá se soudobými dějinami Ukrajiny a Ruska ve středoevropském kontextu.

Summary

The study dealt with the repatriations and re-emigrations of Czechs from Ukraine after the First World War, i.e., the return of soldiers and prisoners of war of the Austro-Hungarian army and Czech old settlers. These returns took place in three stages, in 1918-1920, 1920-1922 and 1922-1923. In an attempt to capture the course of repatriations and re-emigrations and to estimate the approximate numbers of returnees, the individual repatriation lists were analysed. However, the content of the individual lists and other circumstances, not least the inclusion of old settlers – re-migrants among the prisoners of war – repatriates, often made it impossible to distinguish repatriates from re-migrants. In total, 1,952 persons sent to Czechoslovakia were captured. However, the number found is an approximate estimate and will increase after heuristics in Ukrainian and Russian archives.